

AZ AUTORITER JOBBOLDAL ÉS A FASIZMUS KAPCSOLÓDÁSI PONTJAI

ZIEGLER DEZSŐ TAMÁS

ELTE POL-IR WORKING PAPER SERIES

2020/1

ELTE POL-IR WORKING PAPER SERIES

Az ELTE TáTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézetének
időszaki kiadványa

Felelős kiadó: Majtényi Balázs

Felelős szerkesztő: Kopper Ákos

A szerkesztőbizottság tagjai: Nagy Alíz, Schweitzer András,
Soltész Béla, Szálkai Kinga

Kiadó: ELTE TáTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete

Székhely: 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A.

Honlap: <http://polir.elte.hu>

E-mail: eutud@tatk.elte.hu

AZ AUTORITER JOBBOLDAL ÉS A FASIZMUS KAPCSOLÓDÁSI PONTJAI

ZIEGLER DEZSŐ TAMÁS¹

Absztrakt

Jelen írás a fasizmus, illetve az autoriter jobboldal kapcsolódási pontjaihoz kíván szakirodalmi áttekintést nyújtani. A fasizmuselméletek politikatudományi szakirodalma szinte teljesen hiányzik a magyar tudományos közegből, mely gyakorlatilag teljesen zárt e téren és negligálja a mélyebb tudományos hátteret, illetve a nyugati tudomány eredményeit. Míg e témában Magyarországon nem jelennek meg (mert nem jelenhetnek meg) igényesebb cikkek, populizmussal, illiberalizmussal, vezérdemokráciával, hibrid-rezsimekkel és hasonló (nézetem szerint: felszínes, zsákutca-tudományossággal) számtalan írást közölnek. Ez több szempontból is problémás: egyrészt, hiányoznak a politikatudományi alapok a téma tanulmányozásához, az „alapszerzők” mint Stanley G. Payne, George Mosse vagy Ernst Nolte is ismeretlenek sokak számára. Másrészt, napjainkban is nagyon fontos munkák jelentek meg (lásd például Andrea Mammone, Enzo Traverso, Zeev Sternhell, vagy Jason Stanley munkásságát), melyek gyakorlatilag egyáltalán nem képezik a tudományos diskurzus részét, annak ellenére, hogy az európai társadalmakban a korábbi időszakokhoz hasonló rasszista és autoriter politikai erők jelennek meg. Ez a felszínes, lekezelő tudományos attitűd meggátolja, hogy valamifajta társadalmi önreflexió létrejöjjön, hogy hasonló vagy azonos fogalmakat egységes keretben értelmezzünk. Így csupán gyökértelen, reflektálatlan munkák születnek, melyek alapján úgy tűnhet, mintha az autoriter

¹ Habilitált egyetemi docens, ELTE TáTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete.
Email: ziegler.tamas@tatk.elte.hu

reflexek, a rasszizmus, vagy az elitizmus valamifajta új tendencia lenne. A munkám erre az űrre kíván reflektálni azzal, hogy a teljesség igény nélkül az általam legfontosabbnak tartott szerzőket válogattam össze mintegy kiindulásképpen a további diskurzus elősegítésére.

Kulcsszavak: fasizmus, szélsőjobb, populizmus, radikalizmus, autoritarianizmus

A kérdésfelvetésről

A magyar és nemzetközi értelmiségi közbeszédben időről időre felmerül a (szélső)jobboldalnak a fasizmushoz való kapcsolása, vagy a kettő azonosítása. Az akadémiai közeg ugyanakkor szigorúan elválasztja egymástól a fasizmust és a szélsőjobboldal egyéb irányzatait. Ennek egyik oka lehet az, hogy a marxista szerzők – egyébként jó okkal – sokszor tágan húzták meg a fasizmus határait, ideértve olyan pártokat/ideológiákat, melyeket a többség elválasztott a fasizmustól.² Ugyanakkor az európai társadalmak a fasiszta rezsimok XX. század közepén bekövetkezett bukásával itt maradtak, reflexeik, beidegződéseik, frusztrációik sok szempontból változatlanok. A kultúra és a politikai szocializáció is átadódhat az új generációknak. Ahogyan Zeev Sternhell fogalmaz, a fasizmus szellemi háttérének egyes elemei (például az etnikai nacionalizmus, az idegen népektől való félelem) nem az első világháború végén alakultak ki, és nem is tűnt el Hitler bunkereiben.³ A tranzitológia szakirodalma a fasizmus-autoriter jobboldal problémát szintén nem oldja fel, hiszen egyrészt politikai rendszerekre fókuszál, másrészt sokszor csupán átmeneti rendszereket ír le generális jelleggel.⁴ Újabban ráadásul elterjedt a populizmus emlegetése,

² Roger Griffin: Debate on Fascism What fascism is not and is. Thoughts on the re-inflation of a concept. *Fascism* 2 (2013) 259–261.

³ Zeev Sternhell: From Anti-Enlightenment to Fascism and Nazism: Reflections on the Road to Genocide. http://www.massuah.org.il/upload/Downloads/PdtFile_673.pdf

⁴ Samuel P. Huntington: The Third Wave, The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. 1991.; Juan J. Linz & Alfred Stepan: Toward Consolidated Democracies. *Journal of Democracy* (1996) 14–33; Seymour Martin Lipset, Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, Vol. 53, No. 1 (Mar., 1959), 69–105.; Dankwart A. Rustow: Transitions to Democracy:

miközben általában a klasszikus populizmussal⁵ szemben az autoriter jobboldal esetében inkább egy agresszív, a társadalom egy részét a döntéshozatalból kiiktatni igyekvő kisebbség demagógiájáról beszélhetünk.⁶ Ráadásul a fasizmus totalitarianizmussal való megfeleltetése azt is eredményezte, hogy egy karikírozott kép él a fasizmusról a társadalmakban.

A kor, amiben élünk

Egyre többen emelik ki, hogy Európa és az Egyesült Államok nagyban hasonló helyzetben van, mint a XX. század hajnalán. Megjelenik a dekadenciakultusz, mely szerint Európa veszélyben van, a vesztébe rohan az „önpusztító liberalizmusnak” köszönhetően, mely nem képvisel értéket, hiszen nem lehet minden értéket tolerálni.⁷ „Reakciós törzsi kultúrák” emelkednek fel, melyek azt állítják,⁸ hogy a multinacionális kötelékek nemzeti államérdeket sértenek, és az önazonosság elvesztéséhez, valamint szellemi nihilizmushoz vezetnek. Erősödik a bevándorlás- és bevándorló-ellenesség, illetve a rasszizmus. Bizonyos államokban százával követnek el gyűlölet-bűncselekményeket,⁹ vagy (mint Oroszországban) megölik vagy megfélemlítik az ellenzékiet. Terjed a sovinizmus: más népek lenézése és a szociális darwinizmus: utóbbi szerint

Toward a Dynamic Model. Comparative Politics, Vol. 2, No. 3 (Apr., 1970), 337-363.; Fareed ZAKARIA: „The Rise Of Illiberal Democracy” Foreign Affairs 1997/6. Fareed Zakaria, The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad. W. W. Norton & Company 2007.; Linz and Stepan. 1996. Problems of democratic transition and consolidation. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

⁵ Noam Gidron, Bart Bonikowski: Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda. Harvard WCIFA Working Paper Series, No. 13-0004

⁶ Marco d'Eramo, Populism And The New Oligarchy. New Left Review 82, July-August 2013 5.

⁷ Például a romantika kapcsán (mely erősen befolyásolta a fasizmus ideológiáját is) a külső-belső dekadenciának elég nagy irodalma van, ld. Richard Drake: Decadentism and Decadent Romanticism in Italy: Toward a Theory of Decadence. Journal of Contemporary History, Vol. 17, No. 1, Decadence (Jan., 1982), pp. 69-92; Moira M. Di Mauro-Jackson, Decadence as a Social Critique in Huysmans, D'Annunzio, and Wilde. PhD Dissertáció.

⁸ Robert J. Antonio After Postmodernism: Reactionary Tribalism. American Journal of Sociology Vol. 106, No. 1, July 2000 40-87.

⁹ 2015-ben 1031 alkalommal követtek el bűncselekményt Németországban menekülttáborok ellen. Germany failing to tackle rise in hate crime <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/06/germany-failing-to-tackle-rise-in-hate-crime/>

bizonyos nemzetek erősebbek, a gyengék pedig el fognak veszni. A női jogegyenlőség számonkérői egyre erősebb kihívások elé vannak állítva (hasznosan a XX. század hajnalához), egy „macsó kultusz” van újrászületőben, mely szerint a nőknek a konyhában vagy a gyerekek mellett van a helye, hiszen a nők amúgy is gyengébben teljesítenek a munka világában. A sport és a testkultúra szerepe felértékelődik.¹⁰ A lakosság elégedetlen élethelyzetével, a gazdasági válság rosszul hatott a stabilitásra, nő a különbség a szegények és gazdagok között, az alsóbb rétegek egymás között keresik az „ellenséget”, miközben elszegényedésük okait (például az egyenlőtlen adórendszert és az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés hiányát) nem látják át. Néhol erős az oligarchizálódás: egyes rétegek politikai kapcsolataiknak köszönhetően meggazdagodnak, mások rovására. Újra terjednek az összeesküvés-elméletek, melyek mögött felsejlik egy gonosz nemzetközi konfabuláció vagy milliárdosok képe, akik a „nemzettől” elveszik az érvényesülését, kizsigerelik, szellemileg tönkreteszik.¹¹ A társadalmak egy része erőskezű vezetőt akar, aki kész leépíteni az emberi jogokat is valamifajta „igazság” érvényesülése érdekében: az egyéni moralitást alulértékeli. Előtörnek a revizionista érzelmek. A nép mint organikus államalkotó tényező újra megjelenik: individualizmus helyett a közösség szerepét, a lemondás erejét hangsúlyozzák. A terrorizmus miatt a lakosság félelme egyre növekszik, ami szintén jelentős érzés volt a két világháború között. A másként gondolkozókat kirekesztik, elhallgattatják, diszkriminálják és fenyegetik, azt vallják, politikai véleményük, vallásuk, nemi irányultságuk miatt nem tartoznak a nemzethez. Számos államban megszűnt a demokrácia szükségessége és helyessége körüli konszenzus, amit Juan Linz és Alfred C. Stepan úgy jellemezett, mint az „egyetlen játék a városban”.¹² Egyes csoportok „másfajta játékot játszanak”: a többi csoportot/pártot végleg ki akarják rakni a hatalomból, esetleg nyíltan felhívják az országból való távozásra is, vagy vezetőiket semmisítik meg.

¹⁰ Ld. Simon Martin: *Football and Fascism: The National Game Under Mussolini*. 2004.

¹¹ Jó példa erre az amerikai infowars.com weboldal, illetve üzemeltetőjének, Alex Jones hatásának a rohamos terjedése a médiában, mely kimeríthetetlen az összeesküvéselmélet-gyárként szolgál.

¹² Juan J. Linz and Alfred Stepan: *Problems of democratic transition and consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 1996. 5.

Emellett persze lényeges tulajdonságok választják el az új szélsőjobboldalt a korabeli fasizmustól. Az autoriter jobboldali irányítású államokban (jómagam például Magyarországot, Oroszországot és Törökországot sorolnám ide) többpártrendszer, választások és több esetben viszonylag szabad sajtó is van. A kormányzati pozícióval nem rendelkező demagóg szélsőjobboldali pártok (például a Front National, a UKIP, az AFD vagy az osztrák Szabadságpárt) is lágyabbak retorikájukban és eszköztárukban, mint a korabeli fasiszta pártok. Ráadásul egy részük kormányzati pozícióban sem vette át a totális uralmat az ország felett, (ld. az olasz Alleanza Nazionale a kilencvenes években, vagy az FPÖ-t): igaz persze, hogy a teljes kontrolig nem jutottak el, limitált felhatalmazásuk következtében. Ezen rendszerek és pártok tehát kevésbé agresszívek, vagy legalábbis agressziójuk rejtett. Ehhez képest hatalomra kerülésük esetén, fékek és kompromisszumkényszer hiányában jellemzőek a választási manipulációk, a sajtóra sokszor nyomást helyeznek (ld. a Strache botrányt), esetleg kritikusabb részét be is tiltják vagy ellehetetlenítik. Az ellenzéki mozgalmak is gyengék: sokszor egy párt körül csoportosul a politikai rendszer (hegemón pártrendszer: érdemi verseny a pártok között nincsen). Amellett, hogy néha fizikailag is bántalmaznak politikusokat vagy újságírókat, Politikai gyilkosságok csak ritkán fordulnak elő, tömeggyilkosságok pedig nem történnek, kínzások ritkák. Konceptiós perek csak szórványosan fordulnak elő. Nem tűnik tehát annyira agresszívnek ezen pártok/mozgalmak által létrehozott rendszer a fasizmushoz képest.

Fontos persze megjegyezni, hogy sokszor akár kutatók fejében is karikírozott fasizmus-kép él, melyben összemosódnak a német nemzeti szocializmus és az olasz fasizmus elemei. Mussolini hatalomra kerülését követően nem öltek meg milliókat Olaszországban, és inkább az afrikai hadműveletek követeltek súlyos, százezres áldozatokat. Másrészt Olaszország a fasiszta uralom alatt jóval nyitottabb maradt az emberek személyes igényeire, mint Németország a náciizmus alatt: Mussolini pl. maga is hallgatott jazz zenét. Harmadrészt a faji-

rasszista jelleg is más volt, mint Németországban: 1938-ig a nyílt antiszemitizmus nem volt része a rendszer ideológiájának.¹³

A fentieket áttekintve megállapíthatjuk, hogy sok ideológiai elem kötheti össze a fasizmust az autoriter jobboldal ideológiájával, és a téma alaposabb vizsgálatot igényel. A továbbiakban előbb azon elméleteket tárgyalom, amelyek a párhuzamokat diszkreditálják, majd azok következnek, melyek esetén hasonlóságokat vélhetünk felfedezni a jobboldali autoriter és a fasiszta ideológia és vagy rendszer között, végül azokat, melyek egyezést mutatnak. A munka végén a fentiekből próbálok meg következtetéseket levonni az autoriter szélsőjobboldal hátterére vonatkozóan.

A kapcsolatot részben vagy egészben diszkreditáló elméletek

Sokan megjegyzik, hogy más a fasizmus utópiája, más a megvalósult ideológia (amiben kompromisszumot kell kötni), és más a rendszer maga. Ráadásul más a fasiszta párt és a fasiszta mozgalom is. De Felice kiemeli, hogy utóbbi kettő már az olasz fasizmus kapcsán is különbözött: az ideológia és a később az alapján létrejött rendszer eltért egymástól – utóbbi (a „mussolinizmus”) kompromisszumokat kötött, kiegyezett az egyházzal a kezdeti harsány ateizmusa ellenére, megállapodott a nagytőkésekkel, stb.¹⁴

Walter Laqueur szerint a fasiszta rendszereknek „voltak bizonyos közös vonásaik, és ha a közös vonások közül néhány (vagy sok) nem létezik, kétségek merülnek fel, vajon tényleg fasiszták-e ezen országok. Ez vonatkozik egy vezér (Führer, Duce) jelenlétére és a vezér kultuszára, illetve egyetlen monopol helyzetben lévő politikai párt (és ideológia) létezésére. Ha nincs ilyen állampárt, vagy, ha egynél több párt és egynél több ideológia létezik, megvan rá az esély

¹³ Joshua D. Zimmerman: *Jews in Italy Under Fascist and Nazi Rule, 1922-1945*; *Jews in Italy under Fascist and Nazi Rule, 1922-1945* (Szerk. Joshua D. Zimmerman). 2005.; *Racial Theories in Fascist Italy*. 2002.

¹⁴ David Aliano, *Identity in Transatlantic Play: Il Duce's National Project in Argentina*. CUNY, 2008 22. o.

hogy a szóban forgó mozgalom inkább katonai vagy autoriter jobboldali diktatúra, de nem szükségszerűen fasiszta jelleggel”. Ugyanezt Zeev Sternhell vitatja:¹⁵ szerinte ilyen viszonyokban a hatalom korlátait kell nézni, nem a pártok létezését. Többpártrendszerben is megragadhatja a hatalmat egy párt, és megteremtheti a fasizmus alapjait, ha fel tudja számolni a korlátokat. Míg tehát Laqueur a formai kritériumokra helyezi a hangsúlyt, Sternhell tartalmi oldalról vizsgálja a problémát. Emellett kérdéses, hogy a fasizmus szót lehet-e alkalmazni egyáltalán az olasztól eltérő államok másfajta rendszereire. Gilbert Allardyce szerint annyira inflálódott a kifejezés, hogy szíve bárkit eltöltött volna az alkalmazásától.¹⁶

A leíró munkákat követően az 1960-70-es a tudomány erőfeszítéseket tett, hogy a fasizmus jellemzőit felsorolják: definiáljanak egy magot, ami a fasizmust alkotja, egy úgynevezett fasiszta-minimumot (generikus fasizmus). Számos szerző készített hasonló listákat, ilyen volt például Mommsen,¹⁷ Emilio Gentile¹⁸, illetve Stanley Payne.¹⁹ Jómagam e helyütt utóbbi szerző nézeteit elemezném mélyebben. Payne a fasizmust egyes jegyeit szedte össze (a lista irányzékul szolgál), melyek a következők:

A. Ellenségkép jellemzői

- Anti-liberalizmus
- Anti-kommunizmus

¹⁵ Signs of Fascism in Israel Reached New Peak During Gaza Op, Says Renowned Scholar <http://www.haaretz.com/israel-news/.premium-1.610368>

¹⁶ Gilbert Allardyce, What Fascism Is Not: Thoughts on the Deflation of a Concept. The American Historical Review, Vol. 84, No. 2 (Apr., 1979), pp. 367-388.

¹⁷ Faschistische Diktatur in Deutschland. Historische Grundlagen, gesellschaftliche Voraussetzungen, politische Struktur. Klett, Stuttgart 1972.

¹⁸ Emilio Gentile: Fascism And The Italian Road To Totalitarianism. 19th International Congress Of Historical Sciences, Oslo 6-13 August, 2000 Specialised Themes Nr.12 “Forms of Totalitarianism and Dictatorship” <https://www.oslo2000.uio.no/program/papers/s12/s12-gentile.pdf> 7. oldal

¹⁹ Stanley G. Payne: Fascism.1980. 7.

- Anti-konzervatizmus (ugyanakkor fasiszta csoportok időről időre szövetséget kötöttek jobboldali konzervatívokkal)

B. Ideológia és célok

- Egy új autoriter állam létrehozatala, mely nem teljesen a tradicionális elveken és modelleken nyugszik
- Egy újfajta módon vezérelt, egységes, több osztályból álló gazdasági struktúra létrehozatala, melyet általában nemzeti korporatista, nemzeti szocialista, vagy nemzeti szindikalista elnevezéssel illetnek
- Birodalmi szemlélet, vagy a nemzet külpolitikájának radikális megváltozása más hatalmakkal szemben
- Egy idealista, voluntarista (állami túlhatalmat akaró) hitvallás, mely általában egy új formájú, modern, önálló, szekuláris kultúrát hoz létre

C. Stílus és szervezet:

- Az esztétika szerepe meghatározó a gyűléseken, a politikai koreográfia terén, romantikus és misztikus elemek hangsúlyozása
- Tömegmobilizáció: politikai kapcsolatok militarizálása, párthadsereg létesítése
- Erőszak alkalmazását pozitívumként állítják be
- A maszkulin férfierő hangsúlyozása
- A társadalom, mint egység hangsúlyozása
- A fiatalság kultuszának éltetése, különösen kezdeti időkben
- Autoriter tendenciák, karizmatikus vezetési stílus, személykultusz, személyi irányítás

Payne erősen leválasztja a fasizmust két másik irányzatról, melyeket konzervatív autoriter jobboldalnak és radikális jobboldalnak hív. E három irányzatot együtt autoriter nacionalista irányzatoknak hívja – szemben a liberális/szocialista/marxista/demokrata konzervatív irányzatokkal. Az autoriter jobboldalt a demokrata konzervatívoktól annyi különbözteti meg szerinte, hogy

nem értékeli a parlamentarizmust, azt fel akarja számolni. Ugyanakkor az autoriterek a társadalmi rendet szeretnék konzerválni – számára ilyen volt Horthy. A radikálisok felforgatóbb ideológiával rendelkeznek: erősebb eszközöket engednek meg maguknak, át akarták/akarják alakítani a társadalmi rendet. Ugyanakkor, szerinte a fasizmushoz képest még így is lágyabbak voltak: az erőszakot nem terjesztették annyira ki, és a társadalmi-politikai rendszert sem verték teljesen szét. E kategóriák alapján a jobboldali (sokak által populistának hívott) pártok egy része maximum az autoriter (konzervatív) jobboldali kategóriába esik. Payne Magyarország kapcsán a Nyilaskeresztes Pártot emeli ki, mint fasiszta pártot.

A fasizmus és a szélsőjobb összecsúszását bizonyos szerzők nem elemzik igazán mélyen, pontosabban kiterjesztik az elemzést mindkét csoportra.²⁰ Mások szerint a régi extrém jobboldal sok szempontból támaszkodott a fasizmus egyes elemeire-kliséire, ám létrejött egy új extrém szélsőjobb, mely már nem a fasiszta utódpartok-irányzatok hajtása. Piero Ignazi szerint már nem mindegyik extrém jobboldali mozgalom és párt örököse a fasizmusnak: ²¹ ilyen az új poszt-indusztriális extrémizmus, mely a nyolcvanas évektől kezdett felemelkedni.²² Szerinte a fasiszta ideológia a nyolcvanas évektől kezdve kevésbé játszott szerepet az extrém jobboldal világképének formálásában, és egy kevésbé ideológiai alapokon nyugvó értékészlet keletkezett, ami újraformálta az extrém jobboldalt.²³ Utóbbira hatottak az új jobboldali, illetve neokonzervatív gondolatok is, melyeknek semmi közük nem volt a korábbi, fasiszták által képviselt ideológiai kerethez.²⁴

²⁰ Peter Davies, Derek Lynch: *The Routledge Companion to Fascism and the Far Right* (Routledge Companions to History). Routledge, 2002.

²¹ Piero Ignazi: *The Re-emergence of the Extreme Right in Europe*. Institut für Höhere Studien Reihe Politikwissenschaft 21 März 1995. 4-5.

²² Piero Ignazi: *The Re-emergence of the Extreme Right in Europe*. Institut für Höhere Studien Reihe Politikwissenschaft 21 März 1995. 6.

²³ Piero Ignazi: *Extreme-right Parties in Western Europe*. 2003. 19.

²⁴ Piero Ignazi: *Extreme-right Parties in Western Europe*. 2003. 24.

Cas Mudde írásaiban is populista radikális jobboldalról ír, szemben az extrém jobboldallal: e felosztás alapja hasonló Payne-hez, ha Mudde elnevezései (extrém jobboldal, populista radikális jobboldal) el is térnek (a „radikális” jelző Payne esetében szélsőségesebb ideológiát/rendszert takar). Mudde szerint „az extrémista jobboldali pártok antidemokratikusak, gyakran elitisták, ehhez képest a radikális populista jobboldali pártok névlegesen (*nominally*) demokratikusak és populisták”.²⁵ Érdekesség, hogy Mudde szerint Orbán szélsőjobboldali retorikát alkalmaz,²⁶ bár valódi ideológiai alapjait Mudde (saját bevallása szerint) nem látja át, és ő biztosan nem használná sem a fasiszta, sem az extrémista jelzőt a rendszerére – a populista radikális csoportba rakná.²⁷ Szerinte széles vita övezi azt, hogy mit értünk extrém jobboldaliság alatt,²⁸ és „általában véve, a neonácizmus, és... a neo-fasizmus kifejezéseket ma már kizárólagosan olyan csoportokra és pártokra használják, amelyek kifejezetten állítják, hogy vissza szeretnék állítani a Harmadik Birodalmat (vagy az olasz neo-fasizmus esetében az olasz Szociális Köztársaságot), vagy a történelmi nemzetiszocializmus (fasizmus) ideológiai követőjének tekintik magukat.”²⁹ Mudde a fentiekén túl a populizmus kifejezést használja a legtöbbet, melyet valamifajta ’vékony-rétegű’ ideológiának tart, valódi mag nélkül, ami az elit és a populisták harcáról szól.³⁰ A populizmus az ő értelmezésében belül marad a demokratikus kereteken. Ez megkülönbözteti őt Jan-Werner Müllertől, aki viszont olyasfajta populizmusról ír, amely ezen keretek közül kilép, mindig is kilépett a történelemben.³¹ Mudde

²⁵ Cass Mudde: *Cas Mudde: Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge University Press, 2007 49.

²⁶ Cas Mudde, 'The Hungarian PM made a 'rivers of blood' speech... and no one cares. Guardian, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jul/30/viktor-orban-fidesz-hungary-prime-minister-europe-neo-nazi>; uő.: 2015 and the struggle for Europe's core. Open Democracy, <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/cas-mudde/2015-and-struggle-for-europe-s-core>

²⁷ Cas Mudde: *Europe's Populist Surge - A Long Time in the Making* <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2016-10-17/europe-s-populist-surge>

²⁸ Cass Mudde: *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester University Press, 2000. 10

²⁹ Cass Mudde: *The Ideology of the Extreme Right*. 2000 11-12.

³⁰ Cas Mudde, *Are Populists Friends or Foes of Constitutionalism?* *The Social and Political Foundations of Constitutions* FJLS Policy Brief <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:fc657de0-ab0c-4911-8d2b-646101599b65>

³¹ Jan-Werner Müller: *What is populism?* University of Pennsylvania Press, 2016.

véleményét, ahogyan arra korábban utaltam is, bármennyire elterjedt hivatkozási alap, egyrészt veszélyesnek, másrészt igencsak parttalanak gondolom. Valamilyen mozgalom, amely az emberek egy részét ideológiai okok vagy bőrszín alapján ki akarja rekeszteni, nem lehet konform a modern, plurális demokráciával. Ilyen értelemben egyet-értek Marco D'Eramoval, aki a populizmust a normális demokrácia részeként értelmezi – ugyanakkor a szélsőjobb, nézetem szerint, bármennyire elterjedt is így hívni, nem populista.³²

Roger Karapin szerint a fasizmus és a radikális jobboldal közös metszete az etnikumok nacionalista kritikája, a politikai osztály és az elit támadása, és az erősebb autoritásra/hatalomra való appellálás. Csakhogy szerinte a fasiszta és a radikális jobboldal közötti különbségek ezeknél jóval lényegesebbek. A radikális jobboldal olyan ügyekre fókuszál, mint a bevándorlás és pár kivételtől eltekintve nem fókuszál határvitákra vagy revizionizmusra (szerinte kivételt képeznek ez alól a Flemish Bloc, ami inkább töredezetté tenné a nemzetét). Másrészt az autoritarianizmusuk lágy, inkább a demokratikus rendszereket centralizálnák és erősebb vezetést követelnének, de fundamentális alkotmányos változást nem eszközölnének. Szerinte, szemben a fasiszta pártokkal, a gazdasági programjuk erősen neoliberális, a jóléti államot támadják, és egyéni gazdasági szabadságot követelnek. Pártjaik csak kooperációs keretek (*framework parties*), erős vezérekkel és központosított szervezetekkel, de kevés taggal, és szinte kizárólag a választási kampányra fókuszálnak.³³ A magam részéről Karapin ezen kitételeit teljesen önkényesnek gondolom, mindegyik állítása erősen vitatható, s egy részük nem is igaz, ld. a revizionizmus kérdését.

³² D'Eramo cikke az egyik legfontosabb e téren, ld. Marco D'Eramo, 'Populism and the New Oligarchy' in *New Left Review* 82 (July-Aug 2013) 5-28. Ld. még Anton Jäger, 'The Myth of "Populism"' ' Jacobin, March 1, 2018, <https://www.jacobinmag.com/2018/01/populism-douglas-hofstadter-donald-trump-democracy>; Anton Jäger, 'The semantic drift: Images of populism in post-war American historiography and their relevance for (European) political science', *Constellations* 24, No. 3 (2017) 310-323.; Margaret Canovan, 'Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy' in Yves Mény, Yves Surel eds., *Democracies and the Populist Challenge* (London: Palgrave Macmillan, 2002), 25-44.;

³³ Roger Karapin: Radical-Right and Neo-Fascist Political Parties in Western Europe. *Comparative Politics*, Vol. 30, No. 2, (Jan., 1998), 218.

Ahogy említettem is, időről időre felmerül, hogy szélsőjobboldali csoportok sokszor a régről ismert ideológiai keretre támaszkodnak,³⁴ ám sokan kiemelik, hogy e pártok között jellemzően nagy a diverzitás, nagy eltérések lehetnek közöttük. Eltér például a rasszizmushoz való viszonyuk: van, amely csoportnál a bevándorláskritikára korlátozódik, más szélsőjobboldali mozgalmak (például a BNP) már nyíltan agresszívak.³⁵

Párhuzamok

Ernst Nolte a kommunizmusra, illetve a liberalizmusra adott válasznak tartja a fasizmust: szerinte a kommunizmus gyűlölete szolgáltatta az alapot, melyre a fasizmus épít.³⁶ Azt gondolom, ez az autoriter jobboldal kapcsán is érdekes lehet: az ellenoldal gyűlölete és az attól való félelem szolgáltatja esetükben is az ideológiai táptalajt. Nolte tehát a fasizmust egy ellenreakciónak tartja, mely a kommunizmus nélkül kétséges, hogy létrejött volna, és a következő jellemzőit emeli ki:

- 1) antimarxista
- 2) antiliberális
- 3) antikonzervatív
- 4) vezérelvű
- 5) párthadseregre támaszkodik
- 6) totalitárius céljai vannak.³⁷

Nolte a Charles Maurras-féle Action Française-t is fasiszta-kezdeménynek (proto-fasisztának) tartja, mely ideológiai szempontból a mai szélsőjobboldali

³⁴ Thomas Sheenen: Myth and Violence: The Fascism of Julius Evola and Alain de Benoist. Social Research, Spring 1981, Vol 48, No. 1.; Antonio Carloti: From The Ghetto to the Palazzo Chigi – The Ascent of the National Alliance. In: Fascism – Critical Concepts in Political Science (Ed. Roger Griffin, Matthew Feldman). Routledge, 2004. 91. o.

³⁵ Prebble Q. Ramswel Fascism Revisited Or Millennial Eurosceptic Populism? Analysis And Rationale For A New Political Movement In The 21st Century, Spring 5-2016 PhD disszertáció, <http://aquila.usm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1348&context=dissertations> 2. oldal

³⁶ Ernst Nolte: A fasizmus korszaka. Kairosz Kiadó, 2003.

³⁷ Ernst Nolte: Die Krise des liberalen Systems und die faschistischen Bewegungen. München 1968.

pártok, így például a Front National ősének mondható, ám vitatott a besorolása, sokan nem tartanák fasiszta pártnak. Ugyanakkor, bármennyire is hasonló e lista az autoriter pártok és mozgalmak jó részénél, kérdéses lehet két dolog: egyrészt Nolte sokszor a fasizmust az első világháború utáni helyzethez köti. Másrészt a nyílt erőszak alkalmazásának kérdése háttérbe szorult az Action Francaise-hez képest is (melynek egyik ága, a Camelots du Roi virulensen agresszív volt). Nolte ezt vélhetően fontosnak tartaná kiemelni, és ezért elutasítaná a párhuzamot.

Roger Griffin egy bővített mondatos definícióval állt elő. Szerinte a fasizmus ultranacionalista ideológia, mely a nemzeti újjászületést (palingenezis) hirdet (*Fascism is a political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultra-nationalism*).³⁸ Lehetne amellet érvelni, hogy némelyik kormány alatt létrejövő politikai rendszer, így például a Nemzeti Együttműködés Rendszere nagyban értelmezhető egyfajta palingenezisként – nemzeti újjászületés, mely meghatározó a rendszer egésze szempontjából (ezt tette például Ungváry Rudolf³⁹). Ezt mondta ki a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata is, mely szerint

„[A] magyar nemzet 2010 tavaszán újra összegyűjtötte életerejét, és a szavazófülkékben sikeres forradalmat vitt véghez. Az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy ezt az alkotmányos keretek között megvívott forradalmat elismeri és tiszteletben tartja”.

Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy Griffin egymondatos definíciója megtévesztő (egyébként, pontosan ezért nem érdemes ilyesfajta leredukált definíciókat kreálni), és nagyon ellenezné, ha az autoriter rendszereket/sérült demokráciákat fasizmusként írnánk le.⁴⁰ Szerinte egy rendszernek nem kell fasisztának lenni ahhoz, hogy elnyomó legyen. Ahhoz, hogy fasizmusról beszélhessünk, teljesen le kell építeni a hatalomválasztás rendszerét, a polgári szabadságjogokat, a többpártrendszert, és olyan állami retorika kell, mely új rendet hoz létre a

³⁸ Roger Griffin: The Nature of Fascism 2006 36.

³⁹ Ungváry Rudolf: A láthatatlan valóság – A fasisztoid mutáció Magyarországon. Kaligram, Pozsony, 2014.

⁴⁰ Anton Shekhovtsov "Putin's fascist Russia?" Roger Griffin's comments on the concept. <http://anton-shekhovtsov.blogspot.hu/2015/05/putins-fascist-russia-roger-griffins.html>

nemzeti végzetre és felsőbbrendűsége hivatkozva. Állítása szerint a fasiszmusba nem értendők bele „azon extrémista jobboldali pártok, amik rasszokra, bevándorlásra és nacionalizmusra vonatkozó illiberalizmusa inkább >>reformista<<, mint >>forradalmi<<, amely kritérium alapján a Front Nationalt is kizárhatjuk e körből, annak ellenére, hogy neo-fasiszta elemeket megjelenhetnek az általuk szorgalmazott szabályokban vagy támogatóik között.”⁴¹ Griffin szerint Donald Trump radikális jobboldali populista, nem fasiszta.⁴²

Emilio Gentile szerint a fasiszmus egy sajátságos vallásként működik. Szerinte a XX. század elejére a vallás hanyatlása következett be, melyet az emberek pótlékokkal töltöttek be, amikben hinni lehet. Létrehozták a polgári „vallást” (*civil* vagy *lay religion*), illetve a politikai „vallást”.⁴³ Előbbire jó példa ez Egyesült Államok: az emberek jó része vallásosan hitt a demokratikus alapelvekben, a szabadságjogokban, jogállamban: ahogy Lincoln mondta, „majdnem kiválasztott nép” lettek.⁴⁴ Ahol e hit átbillen államilag szervezett politikai vallásba, a hívek „kvázi szeánszokon” gyűlnek össze, a politikai közösség vallásos hévvel (inkvizíció-szerűen) ítéli el és veti ki magából a tőlük eltérően gondolkodókat, a vezért szektaszerűen kell tisztelni, ott egy politikai vallás jöhet létre. Ezért tartja veszélyesnek a Bush-érában bekövetkezett változásokat a „militáns” állammal kapcsolatosan: az egyensúly felbomlására utaló jelek az Egyesült Államokban is megjelentek 2001. szeptember 11. után.⁴⁵ A civil és a politikai „vallás” között a határ persze nem éles. Az átmenet nézete szerint akkor kezdődik el, ha „elvárt” egy társadalomban, hogy mindenki ugyanolyan ideológiát valljon, mint az állam,

⁴¹ Griffin 2006 148

⁴² Roger Griffin: The Last Trump? <https://divinity.uchicago.edu/sightings/articles/last-trump>

⁴³ Emilio Gentile: Politics as religion. Princeton University Press, 2006.; Vö. Emilio Gentile: Political Religion: A Concept and its Critics – A Critical Survey. Totalitarian Movements and Political Religions. Vol. 6, No. 1, 19–32, June 2005. 19-32.; Emilio Gentile: Fascism as Political Religion. Journal of Contemporary History, Vol. 25, No. 2/3 (May - Jun., 1990), pp. 229-251

⁴⁴ The Promise of American Renewal: A Short Study With Rabbi Sacks. https://www.youtube.com/watch?v=Glrq6G-_L6w; Emilio Gentile: *God's Democracy: American Religion After September 11* (Praeger Publishers 2006); The Promise of American Renewal: A Short Study With Rabbi Sacks. https://www.youtube.com/watch?v=Glrq6G-_L6w

⁴⁵ Gentile, God's democracy 147.

vagy egy domináns csoport. Magyarán, ha az állam kvázi vallássá emeli az ideológiáját, kvázi liturgiát és szertartásokat épít maga köré.

Gentile szerint a fasizmust különböző oldalakról (szervezeti, kulturális, intézményi oldal) lehet vizsgálni.⁴⁶ Szervezeti oldalára jellemző a tömegmozgalom létrehozatala, a „párt, mint hadsereg” felfogás, a politikai elnyomás és parlamentarizmus felhasználása egy diktatórikus rendszer létrehozására. A kulturális oldalára az antimaterializmus, anti-individualizmus, antiliberalizmus, antidemokratikus jelleg, antimarxizmus, a rítusok gyártása, a nemzeti tragédiák hangsúlyozása, kollektívizmus, az ifjúság teremtő dinamikájának és a konstans (szellemi és fizikai) háborúnak az éltetése, a folyamatos forradalom fenntartása, a nemzet egységbe tömörülésének mítosza és mítoszok tömegének elfogadása, az állampolgár teljes alávetése a rendszernek a jellemző. Intézményi oldalon egypártrendszer van, a párt saját hadsereggel veszi körül magát és totális államot hoz létre. Létrejön egy elnyomó rendőrség, egy maffiaszerű politikai rendszer, a tetején a *donnal*, lejjebb a *capo*-k rendszerével. A gazdaságban a szabad gazdaságot lefojtják, és revizionista, imperialista politikát folytatnak. Ugyanakkor Gentile vélhetően nem sorolná be sem az autoriter pártokat, sem az autoriter ideológiájú rendszereket a fasiszta rendszerek közé. Számára ráadásul még a Franco rezsim sem feltétlenül fasizmus, inkább egy autoriter jobboldali elnyomás, fasiszta elemekkel.⁴⁷ Megközelítése középpontjában a totalitarianizmus áll: a kizárólagosságot, a totalitárius ideológiát gondolja a fasizmus egyfajta magjának: a fasizmus egy totalitarianista császárság (*totalitarian caesarism*), egy karizmatikus diktatúra egy hozzá idomult intézményrendszerrel, mely egy pártra és tömegmobilizációra épül, és amely magát a totális állam mítoszával és egyfajta hitrendszerrel legitimálja.⁴⁸

⁴⁶ Emilio Gentile, Fascism a The Italian Road to Totalitarianism. 19th International Congress Of Historical Sciences, Oslo 6-13 August, 2000 Specialised Themes Nr.12 “Forms Of Totalitarianism and Dictatorship. <http://www.oslo2000.uio.no/program/papers/s12/s12-gentile.pdf>

⁴⁷ Uott. 12.

⁴⁸ Uott 12.

Robert Paxton szerint a fasizmus nagyon nehezen definiálható: egyrészt az ideológia és a rendszerbeli megvalósulása is eltért egymástól, másrészt időszakonként is mutatkoztak eltérések, harmadrészt a fasizmus mimikri mögé bújt: céljait sokszor elrejtette.⁴⁹ Jól látható viszont, hogy mik azok a mozgatórugók, érzelmek (*mobilizing passions*), amelyek létrehozzák: a fasizmus szerinte nem egy fix ideológiai rendszer, inkább egyfajta felsőbbrendűségbe és a csoportdominanciának a morális jellege köré csoportosuló érzelem és hitrendszer. Ennek elemei a következők:

- A csoport felsőbbbsége másokkal szemben, mely felülír bármilyen univerzális vagy individuális jogot
- A csoport magát áldozatnak tartja, ez igazolja agresszióját más csoportokkal szemben
- Félelem a csoport tönkremenetelétől az individualista és kozmopolita liberalizmus miatt
- A közösség erősebb integrációját szorgalmazzák a testvériség nevében, előbbi egysége és tisztasága közös elhatározás kérdése, melyet erőszakkal meg kell védeni
- Az identitás-választás („valahová tartozás”), melynek során a csoport nagyszerűsége háttérbe szorítja az egyén önérdékét
- Férfi vezetők hatalmára épülő társadalom, akik egyike, kiemelkedve mindenki közül, egyfajta törzsfőnökként a csoport sorsát testesíti meg
- Az erőszak szépségének éltetése vagy legalábbis alkalmazására való hajlandóság, amely a csoport darwini értelemben vett túlélésére irányul.⁵⁰

Paxton nem pusztán fasizmus rendszerét vagy ideológiáját jellemzi, hanem a kialakulását is: a fasizálódás öt fázisáról beszél, melyből szerinte csak Németország és Olaszország jutott el a teljes, kiérlelt fasizmusig. Hogy mégis az autoriter jobboldal-fasizmus párhuzamosságot felvető csoportba sorolhatjuk, azt

⁴⁹ Robert O. Paxton, *The Five Stages of Fascism*. *The Journal of Modern History*, Vol. 70, No. 1. (Mar., 1998), 1-23; Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism*, Knopf, 2004

⁵⁰ Robert O. Paxton, *The Five Stages of Fascism*. 1998 6.

az indokolja, hogy elmélete dinamikájában láttatja a kialakulását. Elvileg elképzelhetőek tehát olyan csoportok, melyek fasiszta ideológiával bírnak, ám a rendszert nem tudják létrehozni, különböző okok következtében. E szerint a faszizmus kialakulásának öt szintje szerinte a következő:

- 1) intellektuális változások: demokráciával szembeni elégedetlenség, szellemi elbizonytalanodás, az elvesztett nemzeti nagyság utáni vágy megjelenése
- 2) meggyökereződés: a nemzeti politikai színpadra történő fellépés
- 3) hatalomba kerülés (sokszor a baloldaltól félő konzervatívok támogatásával, szorgalmazásával)
- 4) a hatalom gyakorlása - a vezér és karizmatikus csoportja elkezd kontrollálni az állami intézményeket, rendőrséget, a tradicionális eliteket mint a papság és az üzleti szféra (különösen azok felsőbb, gazdag s befolyásos rétegét)
- 5) a végső radikalizálódás, amely során az elit egyre erősebben sodródik, autoriter államrendet hoz létre.

Az autoriter, demagóg jobboldali ideológiát lehetne egyfajta faszizmus-kezdeményként értékelni, ám fontos kiemelni: az államrend tekintetében a végső fázist Paxton szerint nem érik el. Paxton Trump kapcsán azt mondta, ha híveit egyenruhába öltöztetné (az olasz fasiszták fekete inget hordtak), és nyílt utcai agressziót-verekedéseket-gyilkosságokat provokálnának, már fasisztának mondaná:⁵¹ e kijelentés is utalhat a két mozgalom hasonlóságára. Szerinte Trump a fasiszta retorikát, előítéleteket és az erőszakot használja fel, ám ez „nem a teljes történet: amit láthatunk, az egy üzletember felemelkedése, aki azt hiszi, jobb PR ötlete is van, mint az adókon, a különböző szabályozási kérdéseken való aggódás. Trump tehát önös érdekből beszél, ami sokaknak szimpatikus”.⁵²

⁵¹ Fedja Buric: Father of Fascism Studies: Donald Trump Shows Alarming Willingness to Use Fascist Terms & Styles
http://www.democracynow.org/2016/3/15/father_of_fascism_studies_donald_trump

⁵² Isaac Chotiner: Does Donald Trump Believe in Anything but Himself? The Republican candidate's fascist impulses are frequently rooted in his own self-interest.

Egyezések

Zeev Sternhell szerint (szemben másokkal⁵³) a fasizmus egyfajta ellen-felvilágosodás politikai rendszerré válásaként értelmezhető.⁵⁴ Sternhell szerint az európai történelemben a felvilágosodástól kezdve velünk él annak elvetése is: amikor a felvilágosodás megszületett, ott volt mellette az ellen-felvilágosodás is. A fasizmus a kultúránk része: az ellenfelvilágosodás gondolata áthatja az európai konzervatív szerzők egy részét is. A felvilágosodással együtt járt az emberi jogok biztosítása, de vannak, akik ezeket nem adnák meg az emberek számára, nem értékelik a szabadságot. Az ellenfelvilágosodás Herder nyomán a nemzetek-kultúrák közötti harcról beszél individualizmus helyett, és inkább vissza szeretne lépni múltba: a korabeli konzervatív szerzők (Burke, de Maistre) is elleneztek a forradalmat. Az ellenfelvilágosodás számára értelmezhetetlen a racionális keret, amire az emberi jogok épülnek, és inkább a nemzeti mítoszokat-legendákat, egyfajta „igazságot” helyeznék előtérbe. Georges Sorel nyomán az ellen-felvilágosodás nemzet mítoszaiban, a nemzeti nagyságban méltatásában hisz, mely szerint „elemezgetés” helyett tettek kellenek. Az univerzalizmust ebben a rendszerben felváltja az ultra-nacionalizmus. Sternhell szerint a Joseph de Maistre nevével fémjelzett francia nemesi reakciós konzervativizmus és a Burke féle konzervativizmus magja egyfajta ellen-felvilágosodásként képezte később a franciák „házi” fasizmusának alapját.⁵⁵ Az ellen-felvilágosodás nem akar „felvilágosodás-konform” liberalizmust: azt nihilizmusnak tartja, számára nem létezik a „más” értékének tisztelete, hiszen azt nem tartja értéknek, tehát nem is tartja védendő értéknek. A liberális alkotmányozás alapja, az értékpluralizmus

http://www.slate.com/articles/news_and_politics/interrogation/2016/10/donald_trump_s_fascism_is_rooted_in_his_own_self_interest.html

⁵³ Isaiah Berlin: Freedom and Its Betrayal. 2002.; Isaiah Berlin: The Counter-Enlightenment. In: Against the Current: Essays in the History of Ideas 1979. 1-35. William A. Galston: Moral Pluralism and Liberal Democracy: Isaiah Berlin's Heterodox Liberalism: The Review of Politics, Vol. 71, No. 1, 2009, 92.; Theodor Adorno, Max Horkheimer: Dialectic of Enlightenment. 2002; Renzo De Felice: Fascism. 2009. 15. (Michael Arthur Ledeen előszava); Stanley G. Payne: Historical Fascism and the Radical Right. Journal of Contemporary History 2000. 111.; Reinhart Koselleck: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society. 1988.

⁵⁴ Zeev Sternhell, The Anti-Enlightenment Tradition. Yale University Press, Yale, New Heaven, 2010.

⁵⁵ Zeev Sternhell: Neither Right nor Left: Fascist Ideology in France. 1995.

számára relativista nihilizmus. A toleranciát ebből kifolyólag morális elnyomásnak éli meg. A felvilágosodás individualista, az ellenfelvilágosodás viszont közösséget és külső ellenségeket emleget. Sternhell leválasztja a fasizmust és a nácizmust: a faji jelleg középpontba helyezése miatt a náci ideológiát külön kezeli. Amikor megkérdezték,⁵⁶ mi a véleménye a jelenlegi orosz politikáról, azt mondta: a fasizmushoz szükséges alapanyagok már jelen vannak: elhatalmasodó nacionalizmus, az oroszok és az orosz föld védelmének igénye, rasszizmus (a „fekete” kaukázusiakkal szemben), a régi erő újratereztetésének mítosza, az erőszak és termékenység kultusza (macsó kultusz), a liberalizmus gyűlölete, a nyugati dekadencia „mantraszerű” sulykolása és a hazugságpropaganda. A fentiek alapján, Sternhell alapul véve úgy tűnhet, a demagóg autoriter jobboldaliság ideológiai magjának egy része egy sajátos ellenfelvilágosodást takar. Sternhell gondolkodásmódjában ezen ideológia egyes elemei az ellenfelvilágosodásra épülnek, mely a fasiszta rendszereket is létrehozta, az európai kultúrából kinőve. Szerinte egyébként Izrael is veszélyeztetett.⁵⁷ Trumpról visszafogottan fogalmaz, viszont azt mondja, hogy nacionalizmusa, illiberalizmusa, és mindenekelőtt az emberi jogok iránt vallott ellenséges attitűdje olyan elem, ami közös az európai fasizmusokkal. Ugyanakkor az USA-t a bevándorlók társadalma miatt némileg speciális államnak tartja a fasizmus kialakulása szempontjából, amit alapvetően európai irányzatnak gondol.⁵⁸ A fentiekből eredően Sternhell úgy fogalmaz: a fasizmus a kultúránk része.⁵⁹

Umberto Eco is írt a fasizmusról egy meghatározó jelentőségű, rövid, személyes hangvételű esszét.⁶⁰ Szerinte a fasizmusnak nincsen ideológiai magja, ám léteznek

⁵⁶ „Faschismus ist Teil unserer Kultur“. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-127985806.html>

⁵⁷ Signs of Fascism in Israel Reached New Peak During Gaza Op, Says Renowned Scholar read more: <http://www.haaretz.com/israel-news/.premium-1.610368>

⁵⁸ Die Juden müssen sehr aufpassen. <http://www.juedische-allgemeine.de/article/view/id/27074>

⁵⁹ Faschismus ist Teil unserer Kultur. Der Spiegel, July 7, 2014, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-127985806.html>

⁶⁰ Umberto Eco, Ur-Fascism. The New York Review of Books. June 22, 1995. http://www.pegc.us/archive/Articles/eco_ur-fascism.pdf

tulajdonságok, melyek ugyan felcserélhetőek, ám ezek a fasizmus (az örök fasizmus, „Ur-fasizmus”) összetevői. Ezek a következők:

- a tradíció kultusza
- a modernizmus elutasítása, mely irracionalitásba hajlik
- cselekvés a cselekvés kedvéért (a racionalitás megvetése, előbb cselekednek, utána gondolkoznak-elemeznek)
- az eltérő vélemények árulásként történő értékelése, sérelemérzet más vélemények kapcsán
- a különbözőségtől való rettegés: a nemzetnek egységesnek kell lennie, nem lehet diverzitás sem véleményben, sem embertípusokban (ebből eredően rasszista is)
- a frusztrált középosztályt szólítja meg, elnyomja az alsóbb osztályokat
- nacionalista: azt állítja, az állampolgárok egyetlen igazi kiváltsága az a megtiszteltetés, hogy a nemzethez tartozhatnak: ezzel együtt jár a kívülállók gyűlölete: az idegengyűlölet
- a követőik frusztráltak vélt vagy való ellenségeik befolyásától és vagyonától
- az állandó (fizikai és szellemi) háború sulykolása: ezzel együtt jár a pacifizmus és békeszeretet és az azokat képviselők gyűlölete
- elitizmus, a gyengék lenézése és letiprása
- mindenkit hősnak kell nevelni, aki képes az „eszméért” harca szállni
- macsó kultus, antifeminizmus
- individualizmus, mint egyénieskedés elvetése, és szelektív populizmus
- újbeszél nyelv használata.

Ha a listára ránézünk, elég egyértelmű, hogy az akár az autoriter jobboldali rendszerek, pártok ideológiáit is leírhatta volna: a párhuzam szembeötlő. Eco szerint e gondolatok veszélyesek: ugyanolyan fasizmus sohasem lesz, mint amilyen a történelmi változata volt, ám a korábbi ideológia eszenciája (az ős-fasizmus) bármikor felszínre törhet.

A következő elmélet-csoportot a marxista fasizmuselmélet alkotja (ld. pl. Dave Rentont⁶¹). Ezen elméleteknek több iránya is volt, nem ugyanazt gondolták például a korai marxisták, Trockij vagy Sztálin a fasizmusról. Közös nevező ugyanakkor, hogy szerintük a fasizmus a kapitalista gazdaság miatt szükséges berendezkedés: a kapitalista gazdaság igazságtalanságát, a szegényekkel szembeni közönyt és elnyomást egy idő után már csak erőszakkal lehet fenntartani (ezt vallják egyébként a tiltakozó ANTIFA csoportok is világszerte). Ebben az elnyomásban összefog egymással a tőkés polgárság (burzsoázia), a kispolgárság, illetve a nagypolgárság (tőkések). A szegényeket, nincsteleneket, alacsonyabb társadalmi státuszúakat cinikus módon maguk alá gyűrik. Az értelmezés a fasizmus határát kiterjesztette: hogy meddig, abban vita volt. A mai szélsőjobboldal egyértelműen ide tartozhat. A konzervatívok is tartozhatnak ide, ha egy cinikus, elnyomó rendszert hoznak létre. Sztálin bizonyos periódusokban a szociáldemokratákat is ide sorolta, mint a munkások elárulóit, akik kiszolgálják az elnyomó rendszert. Az újabb szerzők szerint a neoliberais szellemiség is problematikus, ha az nem vezet a munkások és szegények felemelkedéséhez. E megközelítést érdemes összevetni az autoriter rendszerekben bekövetkező oligarchizálódással, a nincstelenek számának növekedésével és reményvesztett helyzetével.⁶²

Timothy Snyder Putint és az orosz külpolitikát rokonítja a fasizmussal.⁶³ Utóbbi szerző azért is érdekes, mert a korábbi orosz fasiszták (pl. Ivan Ilyin) hatását elemzi a jelenlegi orosz külpolitikában. Snyder szerint Ilyin újra népszerű moszkvai körökben. Ideológiájának elemei a bolsevizmussal való ellenszenv, Hitler és Mussolini támogatása és az antiszemitizmus voltak. Az általa elgondolt

⁶¹ Dave Renton: *Fascism: Theory and Practice*. Pluto Press (May 1, 1999)

⁶² Tamás Gáspár Miklós: Posztfasizmus. <http://www.cs.elte.hu/~kope/ujtagcikk/tgm9.html>; Gáspár Miklós Tamás: "This is post-fascism". Arbetet, <http://arbetet.se/global/2015/09/26/gaspar-miklos-tamas-this-is-post-fascism/>; Gáspár Miklós Tamás: What is post-fascism? Open Democracy, https://www.opendemocracy.net/people-newright/article_306.jsp; Gáspár Miklós Tamás, 'On Post-Fascism - The degradation of universal citizenship'. <http://bostonreview.net/world/g-m-tam%C3%A1s-post-fascism>

⁶³ 'Fascistic'? Russia's foreign policy in the Putin era <http://www.demdigest.org/fascistic-russias-foreign-policy-putin-era/>

orosz fasizmus Oroszország történelmi ártatlanságára, a tiszta szláv származásra, és az orosz katonai műveletek Európai körökkel szembeni önvédelmi jellegére építettek. Emellett Oroszországot úgy láttatta, mint egy organizmust, amit az ortodox kultúra határoz, és ami a lélek egy speciális állapotának fogható fel. Olyasfajta Oroszországot képzelt el, melyben nincsenek igazán politikai pártok vagy civil társadalom, és amelyet egy nemzeti diktátor vezet.⁶⁴ Emellett felhívja a figyelmet Aleksandr Duginra (aki szerinte Oroszország vezető fasiszta ideológusa és egy roppant fontos médiaszemélyiség). Snyder állítása alapján Dugin eurázsiai mozgalmának alapja az, hogy Oroszországot és a Nyugatot a zsidók mesterségesen választják el egymástól olyan eszközökkel, mint a jogállam és az emberi jogok. Ha a nyugati vezetők észreveszik ezt a „mesterkedést” és elzavarják azt az oligarcharendszert, ami erre ráépült, örömmel fogják az orosz fasizmust éltetni.⁶⁵

Jason Stanley a fasizmust egy technikának tartja a hatalom megszerzése céljából – utóbbi szerző könyvében számos alkalommal említ magyar kormányzati intézkedéseket, mint fasiszta technikákat.⁶⁶ Ilyenek a következők:

- 1) A mítikus múlt használata
- 2) A propaganda felépítése
- 3) Intelektualitás-ellenesség
- 4) A valóságtól való elrugaszkodás
- 5) A társadalom hierarchia alá rendezése
- 6) A társadalomban az áldozat-tudat erősítése
- 7) A jog és biztonság retorikája (mely egyébként a korlátok leépítésével párosul)
- 8) A szexualitáshoz való furcsa viszony, mely sokszor a feminizmus gyűlöletével jár

⁶⁴ Ilyin leírása elyűtt Snyder leírására épül, ld. uott.

⁶⁵ Timothy Snyder: Trump's Putin Fantasy.
<http://www.nybooks.com/daily/2016/04/19/trumps-putin-fantasy/>

⁶⁶ Jason Stanley: How Fascism Works – The Politics of Us And Them. Random House, 2018.

- 9) A Szodoma és Gomorra retorikája (például a liberalizmus, vagy a multikulturális nagyvárosi értékekkel szemben)
- 10) Arbeit macht frei: a munkához és a nemzetellenes „lustákhoz” való viszony.

Ugyan ehelyütt terjedelmi okokból nem tudjuk az egyes pontokat részletesen elemezni, összességében nézve megállapítható, hogy Stanley nagyszerűen áthidalja át a múlt és a jelen közötti szakadékokat, kiemelve a reflexeket, melyek a kettőt összekötik.

A tudomány világán kívül érkezett definíciók kapcsán érdemes megemlíteni Laurence W. Britt egy munkáját, mely az interneten található egyik legelterjedtebb fasizmusdefiníció.⁶⁷ A szerző neve vélhetően álnév: az írása George W. Bush amerikai elnökségére reflektál, gyakorlatilag azt akarta kritizálni. Szerinte a fasizmus elemei a következők:

- 1) Nacionalizmus erősítése és folyamatos kifejezése
- 2) Az emberi jogok fontosságának semmibe vétele
- 3) Ellenségek (és áldozati bárányok) kijelölése a társadalom egységesítése érdekében
- 4) A militarizmus fensőbbbségének hirdetése
- 5) Féktelen szexizmus
- 6) Kontrolált tömegmédia
- 7) Nemzetbiztonsággal való elnyomás
- 8) A vallás és az uralkodó elit összekapcsolódása
- 9) A gazdasági társaságok hatalmának védelme
- 10) A munkások és szegényebb rétegek elnyomása
- 11) Elnyomás a büntetés-végrehajtási rendszeren keresztül (drákói szigorúságú büntetések, a rendőrség dicsőítése)
- 12) Az értelmiség és a művészetek lenézése és elnyomása

⁶⁷ Laurence W. Britt: Fascism Anyone? Fourteen Common Characteristics. Free Inquiry Magazine, Vol 22 no 2, [15 July 2003] http://coat.ncf.ca/our_magazine/links/54/54_48-49.pdf

13) Korrupció és klientúra-építés

14) Elcsalt választások

A fenti lista rendkívül ötletesen és közérthetően szed össze bizonyos alapvető kritériumokat, elegyítve a korábban látott fasizmusdefiníciókat (például a marxista definíciót Payne és Gentile munkáival), nem véletlenül terjedt el annyira.

Az autoriter gondolkodásmód mint a legfontosabb kapocs a szélsőjobb és a fasizmus között

A fentiekén túl érdemes megemlíteni a fasizmus pszichológiájával foglalkozó elméleteket.⁶⁸

Ezek közül talán a legelső Wilhelm Reich névéhez köthető, aki már a harmincas években elkezdett a fasizmus/nácizmus pszichológiájával foglalkozni. Reich marxistaként és Sigmund Freud követőjeként a fasiszta embertípusról azt gondolta, annak létrejötte tulajdonképpen a felettes (joviális, szabálykövető, toleráns) én kiszorítása az emberben élő ösztönök (szexualitás, szabadjára engedett gyűlölet, túlélőösztön, hatalom utáni vágy) által. Az autoriter rendszerek a represszív szexualitásra vonatkozó szabályaikkal hozzájárulnak a gyűlölködő kisember típusának kialakulásához, aki örülni fog, ha ösztöneit bizonyos keretek között kiélheti. A szexualitás Reich számára központi jelentőségű: a kulturális szexuális tilalmak (maszturbáció tilalma, az anyaság szembeállítása a prostitúcióval úgy, hogy közben a nő személye nem képvisel értéket, a házassági kötelék erőltetése, a rasszok és osztályok közötti házasság tilalma) mind a szexuális kontrollhoz járul hozzá és eszköz a társadalmi osztályelnyomás fenntartása érdekében.

⁶⁸ Összefoglalásukra ld. Edgardo Etchezahar, Silvina Brussino: Psychological perspectives in the study of authoritarianism. *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences* (2013) Volume 5 No3, 495-521.

Erich Fromm szerint számos társadalmi folyamat függ össze, ami a fasiszta lélekben rezonál.⁶⁹ Egyrészt az emberek egyre magányosabbak, elvesztették mikro-közösségeiket, és a vallás szerepe átértékelődött. A béklyóit vesztett individuum biztonságot keres, orientálni szeretné magát, és vissza szeretné nyerni a kontrollt. Emellett a hatalomnélküliségét, a saját lényegtelenségének gondolatát is le akarja küzdeni. Ez a szabadság elviselhetetlen teher lesz, ha a társadalom az egyén „szellemi felnövéseinek” kereteit, azaz a munka és a szeretet (empátia) adásának és kapásának lehetőségét nem teremti meg – ahogyan azt számos kapitalista társadalomban láthatjuk, ezek néha kimondottan ellenségesek az egyénnel szemben. Így például a munkáltató „munkát ad”, ahogyan egy gépnek is adna: „munkáltat”. Az autoriterek szerint az emberek nem maguk irányítják a sorsukat: kívülálló okok dominálnak. Ez elől az érzés elől sokan egyfajta szadista-mazohista kapcsolatba menekülnek egy közösséggel, ideológiával, csoporttal. A csoport és a vezetője elnyomja híveit, a követők vágnak is erre. A csoport tagjainak jó érzést ad a nézethez tartozás, és pótolja a magányt. Emellett kialakul egyfajta kötődés: olyan ez, mint azon tanár-diák viszony, melyben a diák hiába tanul, nem fogja tudni felülmúlni a tanárt. Az a vallási gondolkodásmód, melyben akkor igazán szabad az ember, ha igába hajtja a fejét, lemond a vágyairól és a kísértéseknek ellentmond, szintén hozzájárult ehhez. Ebben a rendszerben hatalmasok vannak, és hatalom nélküliek: a hatalom nélkülieket meg kell támadni. Az autoriter személyiség nem „forradalmi”, csupán időről időre „láza” az autoritás és más „hatalmasok” ellen – ám mégis aláveti magát az erősebbeknek, aki közül egyet egyfajta „mágikus segítő” szerepbe emel. Azért, hogy a „segítőnek” ne kelljen semmilyen egyéb értéket/személyt/csoportot tisztelni, ezeket valamilyen módon el kell pusztítani. A pusztítás tehát a magányból ered. Minél kevésbé képes az ember saját – szexuális, intellektuális, szellemi, stb. – képességeit kiélni (például vallási, közösségi vagy jogi tilalmak miatt) annál erősebb lesz benne az elnyomás és pusztítás utáni vágy. A nevelés kódolja a személyes kiteljesedés hiányát, már pár éves kortól kezdve. Az egyén

⁶⁹ Erich Fromm: *The Fear of Freedom* 1942.

ezekben a társadalmakban a saját személyisége helyett talál egy másikat, amely megfelel az elvárásoknak és ki tudja szorítani személyiségének ezekkel nem konform oldalát. Ezt a különbséget George Lakoff liberális-konzervatív gondolkodás (gondoskodó szülő-anyja kontra erős, követelő apa) és társadalmi mérnökösködés eltéréseként írja le.⁷⁰

Az autoriter személyiség összetevőivel foglalkozott Theodor Adorno és csoportja. Különböző skálák mellett összeállítottak egy úgynevezett F-skálát. E skála egyéb összetevőkből (antiszemitizmus, konvencionalizmus, stb.) tevődik össze, és arra hivatott, hogy az egyén fasizmushoz való hozzáállását megmérje.⁷¹ Bővebben azért nem térek ki rá, mert helyhiány miatt inkább Bob Altemeyer kutatásait ismertetem, amelyek nagyban erre épülnek.

Bob Altemeyer szerint az autoriter gondolkodásmód három összetevője az egyén alárendelése a hatalomnak (*authoritarian submission*), az agresszió azokkal szemben, akik másként gondolkodnak (*authoritarian aggression*), és a konvencionalizmus (*conventionalism*). A magas autoriter-szintűekre jellemzőbb a félelem, mint a társadalom többi részére. Utóbbiakat gyerekkorukban is félelemre nevelték (ezt empirikus adatai támasztják alá). Akit félelemre nevelnek, akibe belenevelik a más népektől-emberektől-bőrszintől-másként gondolkozóktól való félelmet, az hisztérikusan fog reagálni a velük történő találkozáskor. Az autoriter gondolkodásmódú egyének hajlamosak erősebben reagálni a krízisekre: rosszul mérik fel a veszélyt, és a veszély lehetőségét összekeverik a veszély tényével (ld. a menekültek fogadtatását világszerte). Ráadásul hajlamosabbak bárki véleményét elfogadni, aki valami hasonlót mond, mint ők: hiszékenyebbek. Levezetések nem a tényeken alapulnak, ugyanis nem a premisszákat, hanem a végeredményt nézik. Emellett biztosak benne, hogy a többség velük, a felsőbb moralitás megtestesítőivel ért egyet. Ha egy személy vallásos, az felerősítheti az autoriter gondolkodásmódot (ahogyan egyébként a toleranciát is): az autoriter személy ebben az esetben kiválasztottnak érzi magát,

⁷⁰ George Lakoff: *Moral Politics*. 1996.

⁷¹ Theodor Adorno: *The Authoritarian Personality*. 1950. 224.

hogy más helyett döntsön, másokat megpróbáljon „megmenteni”. Az autoriterek nem feltétlenül autoriter jellemű ember vezeti: sokszor szociálisan domináns személyeket követnek (őket az *SDO* - *Social Dominance Orientation* skálán mérik, lehetnek autoriter és szociálisan dominánsak egyszerre, ún. „*double high-oks*”).⁷² A szociálisan domináns személynek nincsenek elvei (vagy csak kevés van belőlük), véleményét bármikor megváltoztatja a hatalom elérése érdekében, morális gátlásai sincsenek. Válaszai részben hasonlóak, mint az autoriter gondolkodásmódú személyek esetén, mégis más okok mozgatják. Célja legfőképp a hatalom megszerzésére és megtartására, mások manipulálására irányul. Felvesz szerepeket, de azokat ledobja, ha úgy áll érdekében, és rendkívül jól alkalmazkodik a különböző körülményekhez. Altemeyer szerint nagy gond, hogy az amerikaiak legalább 20-25%-a támogatna egy olyan demagóg vezetőt, aki a kisebbségek ellen uszít politikai célja elérése érdekében.⁷³ Egészen pontosan úgy fogalmaz, hogy ez a választói réteg nagymértékben sebezhető egy demagóggal szemben, ami nézetem szerint kifejezi a problémát a vezér és a választói között.

Felmerül a kérdés: hol húzódik meg az autoriter gondolkodásmód határa? Karen Stenner válasza erre az lenne, hogy háromféle „konzervativizmus” létezik, másféle gondolati háttérrel: az autoriter gondolkodás, a *status quo* konzervativizmus, és a libertáriánus konzervativizmus.⁷⁴ Sokan keverik a konzervativizmust az autoriter politizálással. Az autoriterek ugyanakkor agresszívek: „az authoritarianizmus sokkal több, mint a különbözőséggel szembeni ellenszenv. Normatív világnézetté válik, amely tipikusan magába foglalja a kisebbségekkel szembeni jogi diszkriminációt, a migráció korlátozását,

⁷² Ld. Bob Altemeyer: The Other Authoritarian Personality. <http://www.uky.edu/AS/Polisci/Peffley/pdf/altemeyer%20The%20Other%20Authoritarian%20Personality.pdf>; Felicia Pratto, Jim Sidanius, Lisa M. Stallworth, Bertram F. Malle: Social Dominance Orientation: A Personality Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1994, Vol. 67, No. 4, 741-76

⁷³ Bob Altemeyer has a new web site and a revised article on Donald Trump and Authoritarian Followers. <http://www.dailykos.com/story/2016/8/5/1556975/-Bob-Altemeyer-has-a-new-web-site-and-a-revised-article-on-Donald-Trump-and-Authoritarian-Followers>

⁷⁴ Karen Stenner: The Authoritarian Dynamic. 2005.; Uő, Three Kinds of “Conservatism”: *Psychological Inquiry*: Vol 20, No 2-3. 142-159.

a gyülekezési jog és a szólásszabadság korlátozását, a morális viselkedés előírását például az iskolai imádkozásra, abortuszra, cenzúrára, homoszexualitásra vonatkozó szabályzatokkal, és ezek kikényszerítésével”.⁷⁵ A *status quo* konzervativizmus (a tulajdonképpeni konzervativizmus) a hagyományos értékek meglétét emeli ki, beleértve a másként gondolkodók tiszteletét is. A libertárius konzervatívok pedig megengedőek, sokak számára már inkább liberálisokként aposztrofálhatóak, a toleranciaküszöbük ugyanis lényegesen magasabb, mint a két másik csoport esetében.

A fentiekén túlmenően érdemes megemlíteni a szociális identitás elméletét, mely az autoriter gondolkodást a vezér személyén, illetve a hozzá és az általa megtestesített értékeken keresztül is vizsgálja.⁷⁶

Neo-, poszt-, kripto- és parafasizmus, Gross „barátságos fasizmusa”

A fentiek mellett érdemesnek tűnik a fasizmushoz kötődő a fasizmushoz kötődő csoportokra alkalmazott jelzőket áttekinteni.

„Protofasizmus” alatt valamifajta „fasiszta kezdeményt” értünk: Nolte például protofasisztának mondja például Charles Maurras Action Française-ét,⁷⁷ de ma is szokás használni e kifejezést olyan pártokra/mozgalmakra, mely a szerzők megítélése szerint valamifajta kezdődő fasiszta elemet tartalmaznak.

A „neofasizmus” kifejezés⁷⁸ konkrét tartalmára nincsen egységes értelmezés. Walter Laqueur szerint a neofasizmus azon fasiszta mozgalmak összessége, melyek megreformálják a fasiszta ideológiát, ám magjuk hasonló marad. Ezen mozgalmak rájöttek, hogy katonai agressziót és hódítást propagálni mára már nem kifizetődő, és inkább Európa védelmét, és a nagyszerű Európa mítoszát

⁷⁵ Karen Stenner, Three Kinds of “Conservatism”: Psychological Inquiry: Vol 20, No 2-3 143.

⁷⁶ Alexander Haslam, Stephen D. Reicher, Michael J. Platow, The New Psychology of Leadership: Identity, Influence and Power. Hove-New York: Social Psychology Press, 2010.

⁷⁷ Ernst Nolte: a fasizmus korszaka. Kairosz 2003.

⁷⁸ Kritikára ld. James A Gregor: The Search for Neofascism: The Use and Abuse of Social Science. 2006

hangsúlyozzák, EU-ellenes, sokszor egyfajta „harmadik utas” politikát szorgalmaznak, és a politikai garnitúra egészét támadják.⁷⁹ A középpontban extrém nacionalizmusuk áll. Gazdaságpolitikai retorikájuk sokszor antikapitalista, bár általában nem írják le, hogy miben térnének el a neoliberális gazdaságtantól, de mégis: a középosztály védelmét hirdetik a nemzetközi nagytőkével szemben. Erősebb fellépést követelnek bűnözőkkel szemben. Vallásilag elég heterodox közösség, van, aki keresztény, mások nem. Ideológiai magjuk mítoszokra és az egyéni intuíciókra épül, és nem feltétlenül az intellektualitásra. Laqueur olyan politikai csoportokat említ itt, mint a történelmi olasz MSI (Movimento Sociale Italiano), amely 1995-ben átalakult National Alliance-szá (AN), és Gianfranco Fini pártbeli reformjait követően Berlusconi kormányának is tagja lett. A francia politikán belül a Front Nationalt elemzi hosszasan a neofasizmus kapcsán, Németországból pedig az NPD-t. Szélsőjobboldali demagógnak tartotta Jörg Haidert, és általában az elemzéséből az derül ki, hogy az extrém jobb, szélsőjobb és neofasiszta csoportok összefüggnek, illetve vagy hasonló az ideológiai keretük, vagy ugyanaz.⁸⁰

A neofasizmus kapcsán jól látható, hogy nehéz megállapítani a határt a mozgalmak és a szélsőjobb egyéb csoportjai között. Egyrészt többen érvelnek amellett, hogy a szélsőjobb fasiszta ideológia mentén szerveződik (és ezt hívják neofasizmusnak), míg mások ezt elutasítják (a viták összefoglalására ld. Nigel Copsey írását⁸¹). Hozzá hasonlóan Tamir Bar-on az új jobboldal kapcsán kulturális, emberarcú neofasizmusról beszél, és a szélsőjobb megtevesztő kettős beszéd retorikáját emeli ki.⁸² Szerinte a második világháború után a fasiszta pártoknak három alternatívájuk maradt: neo-fasiszta pártokat hoznak létre, parlamenten kívül terrorcselekményeket követnek el, vagy létrehozzák a maguk

⁷⁹ Walter Laqueur: *Fascism: Past, Present, Future*. 1996. 93.

⁸⁰ Uott. 146.

⁸¹ Nigel Copsey: 'Fascism... but with an Open Mind' *Reflections on the Contemporary Far Right in (Western) Europe*. *Fascism*, Volume 2, Issue 1, pages 1-17.

⁸² Tamir Bar-On: „Alain de Benoist: Neo-fascism with a human face.” http://www.bpb.de/system/files/dokument_pdf/Bar-On-DeBenoist-Fascismwithhumanface-2015.pdf Ld. még tőle: *Where Have All The Fascists Gone?* (Aldershot, Ashgate, 2007)

kulturális vagy intellektuális fasizmusát: az új jobboldal az utóbbit követi. Alain de Benoist⁸³ egy rendkívül részletes, politika és filozófia határán mozgó analízisben válaszolt Bar-On felvetéseire.⁸⁴ Szerinte az új jobboldal nem politikai, hanem filozófiai mozgalom volt, ebből kifolyólag hiba nem elemezni a filozófiai hátterét. Azt is írta, nem igaz az, hogy elutasítja a kultúrák, illetve a személyek egyenlőségének elvét: az állampolgárok egyenlőek, kultúrák között viszont igenis létezhetnek különbségek.⁸⁵ Az általa „populista” pártoknak hívott csoportok felemelkedését többek között a megfelelő képviselő hiányának számlájára írja.⁸⁶ Emellett lényeges elemnek tartja, hogy szemben az idegenellenes pártokkal, ők a neoliberalizmussal szemben is kritikusak.

Roger Griffin neofasizmus mellett beszél kriptofasizmusról.⁸⁷ A kriptofasiszta csoportok hivatalosan elismerik a liberális demokráciát és tagadják a két világháború közötti fasiszta csoportokkal való kapcsolódásukat, ám tagjaik korábbi fasiszta csoportokba tartoztak, és meghatározza új csoportjuk működésének bizonyos részeit. A hasonló csoportok hidat képeznek az „ultra-jobb és a szélsőjobb” szervezetek és mozgalmak között. A korábbi gondolkodásmód idővel kiütözik az új csoport programján is, például a migrációra vonatkozóan.

Parafasiszták azok a kormányok, pártok vagy mozgalmak, melyek lemásolják a fasizmust a külsőségeik és retorikájuk tekintetében, ám valójában inkább a fennálló hatalmi rendet akarják valamifajta diktatúrával fenntartani. Griffin a Franco-diktatúrát és Gömbös Gyula 1932-36-os kormánya kormányát emeli ki.⁸⁸

⁸³ Thomas Sheehan: *Myth and Violence: The Fascism of Julius Evola and Alain de Benoist*. .. "Myth and Violence: The Fascism of Julius Evola and Alain de Benoist," *Social Research*, XLVIII, 1 (Spring, 1981), 45-73.

⁸⁴ Alain de Benoist: *Answers Tamir Bar-On*. *Journal for the Study of Radicalism*, Vol. 8, No. 1, 2014, pp. 141–168.

⁸⁵ Uott. 159.

⁸⁶ Uott. 153.

⁸⁷ Griffin (*The Nature of Fascism*, 1991) 153.

⁸⁸ Uott. 115.

A fentiek mellett a posztfasizmus tűnik a legnehezebben definiálható, legködösebb kifejezésnek. A fordulat kapcsán sokan Griffin egy 1996-os írására hivatkoznak, melyben az olasz Alleanza Nazionale-t elemezte.⁸⁹ Szerinte utóbbi párt nem kelt át a Rubikonon, mely a fasizmust a demokráciától elválasztja, inkább felépített magának egy táborát a folyó közepén.⁹⁰ Akkori vezetője, Fini, nem „igazi” liberális demokrata, hiszen számos fasiszta értékhez ragaszkodik, de, paradox módon, a „demokratikus rendszerbe való áttérése” mégis őszinte és igazi. Egy másik, ám erre a gondolatra is reflektáló olvasatát adja a kifejezésnek Tamás Gáspár Miklós.⁹¹ Ahogyan fogalmaz, „a posztfasizmus olyan politikák, gyakorlatok, rutinok és ideológiák sora... amelyek nem totalitáriusok,... sem forradalmiak, nem erőszakos tömegmozgalmak és irracionalista, voluntarista eszmerendszerek kinövésai”. Számára a honpolgári és emberi közösség kettévágása jelenti a fasizmust ebben az irányzatban: ami elvileg „nem fenyegeti liberális és demokratikus hatalomgyakorlást... A >>heterogén<<, rendszerint faji kisebbségeket nem üldözik, csak elhanyagolják, marginalizálják... A legalsó rétegek >>dionüszoszi<< szubkultúrája tovább torzítja a kettéhasadt társadalmat. A nincstelenek politikai részvétele szóba sem jöhet, ehhez nincs külön szükség a szavazati jog korlátozására... A posztfasizmushoz nem kellenek rohamosztagok és diktátorok. Tökéletesen belesimul a fölvilágosodás-ellenes liberális demokráciába, amelyben az állampolgárság újra uralkodói kezébe, ahelyett, hogy általános érvényű emberi jog volna.” Ugyanakkor a rendszer alapja is az elnyomás, megjelenhet benne a parlament legyűrése, a közkeletű ideológia folyamatos terjesztése, az antiszemitizmus és rasszizmus, illetve a szélsőjoggal való összejátszás.

A poszt-fasizmus újabb irodalmát gazdagította tartozik Enzo Traverso is, aki egy igen fontos könyvet írt e témában.⁹² Nézete szerint, ugyan a jelenkori szélsőjobb

⁸⁹ Roger Griffin: 'The 'post-Fascism' of the Alleanza Nazionale: A case study in ideological morphology. *Journal of Political Ideologies*. 123-145.

⁹⁰ Uott. Vö. Stanley G. Payne: *Historical Fascism and Radical Right*, 2000. 117.

⁹¹ Tamás Gáspár Miklós: *Posztfasizmus*. <http://www.cs.elte.hu/~koke/ujsgcikkek/tgm9.html>

⁹² Enzo Traverso, *The New Faces of Fascism Populism and the Far Right* Verso, 2019.

sok szempontból eltér a klasszikus fasizmustól, mégis, olyannyira előbbi ideológiai keretére támaszkodik, hogy valamilyen formában rokonítani kell vele – ezért is használja a poszt-fasizmus elnevezést, például a neo-fasizmus helyett.

Utóbbi véleményhez is kötődik, hogy az Egyesült Államokban a fentiekén túl igen népszerű hivatkozási alap⁹³ Bertram Gross „Barátságos fasizmus”⁹⁴ című munkája. A munka egy utópisztikus társadalmat ír le, melyben a nagyvállalatok elnyomás alatt tartják a szegényebb rétegeket. Ahogyan Charles Henry fogalmazott: „Gross-t aggasztotta, hogy a nagytőke és a nagy kormányzat egy új, lágyabb, gyengédebb formájú fasizmushoz vezethet – egy olyan fasizmushoz, mely az állampolgároknak civil és politikai jogaikért cserébe tömeges és olcsó anyagi javakat ígér”.⁹⁵ Gross ennek a rendszernek az egyes elemeit az egyre nagyobb katonai erő, a technológia-tudás kontrollálása, az energiahordozók kontrollja, a bankrendszer, a mezőgazdaság kontroll alatt tartásában találta meg.

Következtetések

Jómagam azt gondolom, hogy Griffin kilencvenes évek eleji fasizmus-konszenzusa inkább egyfajta „tudományos hoax” volt, mint valódi egyetértésre alapuló definíció: nem lehet, de nem is kell kompromisszumot létrehozni az egyes fasizmus-értelmezések között. Számomra a legmeggyőzőbb Sternhell kerete, mely szerint a fasizmust képező alap egyfajta felvilágosodás-ellenességnek feleltethető meg. Ebből az elméletből megtanulhatjuk, hogy veszélyes, ha kiterjedten megjelennek ezek a jegyek egy mozgalom, párt, vagy kormányzat kapcsán, ugyanis ezek egymást erősíthetik. A hétköznapi rasszizmus nem elszigetelt jelenség, hanem egyéb tényezőkkel függ össze, olyanokkal, mint az individuumhoz való jog megvonása, a sovinizmus, az alapjogok korlátozása, stb. Szintén érdekes a gazdasági (marxista) értelmezés, mely szerint a kapitalizmus

⁹³ Michael Moore - We elected a fascist yesterday:
<https://www.youtube.com/watch?v=FTMBhgxQol8>

⁹⁴ Bertram Gross: Friendly Fascism: The New Face of Power in America. 1980.

⁹⁵ Charles Henry Donald Trump and friendly fascism reconsidered.
blogs.berkeley.edu/2015/08/07/donald-trump-and-friendly-fascism-reconsidered/

olyasfajta keretet hoz létre, mely a szegények lenézéséből, egy kiválasztott elit dominanciájából előbb-utóbb diktatúrát épít: az autokráciákban jellemző oligarchizálódás is ennek a folyamatnak a részeként értelmezhető. Lehet túl radikálisnak tekinteni ezen álláspontot, ám az tény, az autoriter jobboldali rendszerek a retorikán túl általában kevésbé törődnek a szegényebb rétegekkel és az elesettekkel, és sokszor egy elit-csoport uralkodik a társadalmon. Paxton lépcsőelmélete is érdekes lehet, hiszen megmutatja, nem lehet teljes mértékben elválasztani a fasiszmust és egyes mozgatórugóit, illetve arra is rámutat, hogy mi a „fasiszálódás” dinamikája. Szintén érdekesek a vallás hiányával kapcsolatos kutatások, akár a politológia (ld. Gentile), akár a pszichológia (pl. Fromm) felől közelítünk is, és még demokratikus társadalmak működésére is alkalmazhatóak.

A pszichológiai vizsgálatok is érdekesek lehetnek: mind a régebbi (lefojtásra épülő) emberkép, mind az az autoriter személyiségjegyekkel kapcsolatos kutatások egyezéseket mutatnak a fasiszmus és az autoriter jobboldal kapcsán (bár a társadalmi környezet szerepe sem elhanyagolható⁹⁶). Előbbi vizsgálatok szépen lassan a fasiszta jelző helyett az autoritert használják, hiszen a szélsőjobboldali/fasiszta/náci irányzatok pszichológiai oldala nagyban hasonló. Ezen túlmenően arra is választ adnak, hogyan és miként emelkedhet ki egy konzervatív közegből egy autoriter vezető. Részben erre a pszichológiai keretre épít az autoriter jobboldali politikai kommunikáció is. Nem véletlen, hogy a diskurzusanalízist vizsgálók számos egyezést találnak a korabeli európai fasiszmus és a jelenlegi szélsőjobboldali áramlatok között.⁹⁷

Sternhell Griffith⁹⁸ és Conway (Conway, 1990, 1.)⁹⁹ azzal vádolja, hogy kettészakítja a világháborúk közti Franciaországot fasisztára és demokratára,

⁹⁶ Phillip G. Zimbardo: A Situationist Perspective on the Psychology of Evil Understanding How Good People Are Transformed Into Perpetrators. In: The Social Psychology of Good and Evil(Ed. Arthur G. Miller) The Guilford Press, 2005. p. 8.

⁹⁷ Analysing Fascist Discourse: European Fascism in Talk and Text (Szerk. Ruth Wodak, John E. Richardson) 2013.

⁹⁸ Griffith (The Nature of Fascism, 1991) 6.

⁹⁹ Conway, M., 1990. Building the Christian city: Catholics and politics in inter-war francophone Belgium, Past and Present, No. 128.

miközben egyéb alternatívái is voltak a liberalizmusnak, a kommunizmusnak és a fasizmusnak (például a politikai katolicizmus). Ezzel szemben jómagam azok közé tartozom, akik szerint a határvonal-vita kapcsán egy súlyos probléma tudományos elbagatelizálását láthatjuk napjainkban is. Hiba demokratikusnak tekinteni csoportokat, akik másoktól megvonják alapvető jogait, például az individuumhoz való jogukat, és nem helyes úgy tekinteni rájuk, mintha nem lennének veszélyesek a demokráciákra. A politikai spektrum igenis kettéosztható demokrata és nem demokrata pártokra és mozgalmakra, még akkor is, ha az átmenet sokszor nem egyértelmű közöttük, például konzervatív pártoknak vagy gondolkodóknak is lehetnek rasszista kijelentései (a felvilágosodás-ellenesség nyomokban itt is, ott is megjelenhet. Ettől még nem feltétlenül lesz a teljes csoport fasiszta (ez egyértelmű vitakérdés lehet a különböző nézetek között, ezt láthattuk fentebb is), viszont ezen elemek pozíciójának és jellegének ismerete nagyon is fontos lehet – és ezt a kulturális fasizmuselmélet nagy előnyének tartom. Ahogyan George Mosse írta,

„A nemzeti szocializmus nem egy különleges állapot volt, sokkal inkább egy kettősségre épülő történelmi folyamat, melyben az egyik oldalon gazdasági, társadalmi és politikai erők álltak, a másik oldalon pedig emberek a vágyaikkal és a jó élet iránti vágyakozásukkal. A nemzeti szocializmus mint tömegmozgalom azért volt olyan sikeres, mert régóta élő, hőn-szeretett mítoszokat és szimbólumokat volt képes a saját céljaira használni.”¹⁰⁰ Ezek a mítoszok jelenleg is élnek az európai társadalmakban, és pontosan ezért lenne kiemelkedő jelentősége a különböző fasizmus-elméleteket alaposabban vizsgálni, illetve a történelmünkhöz reflektívebben hozzáállni.

¹⁰⁰ George Mosse: *The Crisis of German ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*. Schocken, New York. 1981. p. i